

KAFKAS VE ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE KALKINMANIN ENGELLERİ*

Ineyetullah REZA
Çeviren: Ali TEMİZEL**

ÖZET

Kafkaslarda ve Orta Asya cumhuriyetlerinde 20. yüz yılın iktisadi, ticari, ekonomik, siyasal, tarım, sanayi ve eğitim ve diğer tüm alanlarındaki yaşam kollarının Rusya'nın egemenliği altında geçtiği her kes tarafından bilinmektedir. Aşağıdaki bu çeviride 20. yüz yılda söz konusu bölgede yukarıdaki alanlarla ilgili durumlara işaret edilmekte ve arkasından 20. yüzyılın sonlarında bağımsızlığını kazanan bölge Cumhuriyetlerinin iktisadi, ticari, ekonomik, siyasal, tarımsal, sanayi ve eğitim alanlarında nasıl bir koşulla karşı karşıya kaldıkları vurgulanmaktadır.

Anahtar kelime: Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerinde 20. yüzyıl, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerinde bağımsızlık sonrası durum, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerinde kalkınmanın engelleri.

ABSTRACT

It's commonly known that all life styles ranging from financial, commercial, political, agricultural fields to educational affairs are under the dominance of Russia, in Caucasian and Central Asian Republics in 20th century. Within the below translated article, the above mentioned points are exhaustively covered and then the problems which the mentioned Republics are faced with in the areas such as economy, commerce, politics, agriculture, industry and education are stressed. Additionally, the causes of underdevelopment in the above mentioned fields and the aftermaths they brought about are explained.

Keyword: Central Asia and Caucasian Republics , 20th century in those Republics, the evaluation of after - war period, the impediments against the development in the Central Asian and Caucasian Republics.

Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin kalkınma engellerinin en büyüklerinden birisi, tarım ve sanayi kollarında üretimin tek yönlü olmasıdır. Örneğin Orta Asya toprakları pamuk üretimine tahsis edildi. Tahıl ve diğer tarım ürünlerinin yetiştirilmesi çok sınırlı idi ve Orta Asya Cumhuriyetleri, ihtiyaçları olan maddeleri Rusya'dan ve Ukrayna'dan ithal etmek zorunda bırakıldılar. Kafkasya'daki Azerbaycan Cumhuriyeti de aşağı yukarı böyle bir durumda idi. Teknik ilerlemenin olmaması, bu tür tek üniteli malların üretilmesinde programın gerisinde kalınmasına sebep oluyordu. Rus devlet adamlarının literatüründe "beyaz altın" diye nitelendirilen pamuk, Orta Asya Cumhuriyetleri halkları tarafından "beyaz bela" diye adlandırılıyordu.

* Bu makalenin Farsça orijinal adı "Mevâni'-i tovsî'a der Cumhûrihâ-yi Kafkâz ve Asyâ-yi merkezi" olup, Farsça yayınlanan *Mecelle-i Mutalaât-i Asyâ-yi Merkezi ve Kafkâz*, Yıl:2, Sayı:4, Tahran- Bahar 1373/1994, s. 277-285'de Dr. Ineyetullah REZA tarafından kaleme alınmıştır.

** Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetlerindeki kalkınmanın engellerini geçmişten, özellikle de Sovyetlerin egemenlik döneminden ayrı olarak incelemek ve araştırmak mümkün değildir. Çünkü gördüğümüz gibi, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel konuların tamamında Sovyetlerin etkisi açık bir şekilde ortadadır.

Devletin sanayileştirilmesi uğruna özel ve bazı şahsî mülkiyetin kaldırılması için Rus Bolşevik Partisi'nin çalışmaları aşırı bir durum aldı. Bu yüzden Bolşevik hükümet, eski Rus İmparatorluğunun iç kaynaklarını merkezileştirmeksizin ve kontrol altına almaksızın sanayileşme yolunda bir adım atamıyordu. Rusya'nın sanayileşmesinde her ne kadar bir hızlilik varsa da, bir zorlama göze çarpyordu. Hem bu zorlama, acımasız baskılarla ve sayısız kurbanlar alarak yapıyordu.

Batıdaki devrimler, amaçlarından saptıktan ve geri kaldıktan sonra her durumda demokrasilere nispeten eksik sonuçlandılar. Ama Rusya'da devrim istibdada dönüştü ve sanayileşme programının uygulanmasından sonra da aynı şekilde devam etti. Yeni üretim şekilleri kurmak için zoraki yapılan çalışmalar, doğal olarak uzun bir süre devam edemiyordu. Batıda kapitalizm, feodal düzenin içinden ortaya çıktı ve gelişti. Fakat Rusya İmparatorluğunda Bolşeviklerin düşüncesi olan sosyalizmin durumu bu şekilde değildi ve ilerlemiş zengin bir toplumun içinden çıkmamıştı. Bu yüzden bolşevizmin savunucuları, sosyalizmin sadece geri kalmış ülkelerde yayılacağı görüşüne sahip oldular. Eski sistemlerin yıkılmasından sonraki diğer devrimlerde, istibdat ve zorakilik, ekonomik ilerleme yolunda bir engel sayılıyordu. Fakat Bolşevik devriminde istibdat ve zorakilik, ekonomik geleceğin ilerleme şartı ve hatta halkın deyimiyile kalkınma sayılıyordu. Rusya'da devrimden sonra yeni toplumun temelini oluşturma işi, sadece kendi başarısına körü körüne inanan küçük bir azınlığa bırakıldı. Bu da, söz konusu azınlığın hayatın her alanında ve hatta genel ahlak ve düşünce konularında tek sesli olmayı istemesine sebep oldu. Sonuçta, ideoloji ve güç tekeli konularındaki, yani totalitarizmdeki bu dayanılmaz ve acımasız olaylar, devrimin gerçekleşmesinden sonraki yıllarda bile devam etti. Devrimden sonra ortaya çıkan yeni bürokrasi, toplumun maddi ve manevi menfaatlerinin tamamını kendisine çekti. Bu durum, sonraları Rusya'nın sınırlarından dışarı çıktı ve daha önceki İmparatorluğa, özellikle yeni kurulan Cumhuriyetlere yayıldı. Öyle ki, şimdiye kadar bile etkileri ortadan kalkmış değildir.

Genel olarak her devrimden sonra, yeni mülkiyetlerle diğer çeşitli mülkiyetler arasındaki çatışma doğal sayılırken Bolşevik komünistler, bu noktayı tüm sınıfların çöküşü olarak telakki ettiler.

Rusya'nın Bolşevik devrimi, uzunca bir süre tarihi şaşkınlıkları ve beklenmeyen olayları ortaya koydu. Bolşevik devriminin liderleri, halka diğer devrimlerin liderlerinden daha çok vaatle bulundular, ama bu vaatlerini onlardan daha az yerine getirdiler. Gerçekte onların böyle bir işe güçleri de yoktu. Çünkü komünizmin hedefi gerçeklerden uzaktı. Devrimin tüm uygulama şekilleri ve Rus İmparatorluğu'nun sanayileşme programının uygulaması, bir grup araştırmacı tarafından Rusya'daki mevcut düzenin devlet kapitalizmi olarak adlandırılmasına sebep oldu. Bolşevikler hükümeti yeni bir mülkiyet türünü ve istismarcı yeni bir hakim sınıfı meydana getirdi. Sonraları bu sınırlamadan

uzaklaştı ve bazı konularda bir çeşit sanayi feodalizmi adını aldı. Gitgide sosyal değerlerin tamamında bir çeşit sömürü ilişkisi ortaya çıktı. Sadece çiftçiler, kolektif çiftliklere ve devlet çiftliklerine bağlandılar. İşçiler ve memurlar da sanayi kuruluşlarına, dairelere ve kendi iş yerlerine bağlandılar. İşçi birlikleri gücünün zafer ilanının tersine, gelir durumunun değişimi ve iş özgürlüğü, zor duruma ve bazen de imkansızlığa dönüştü. 1940 yılında, ülke vatandaşlarının hiç birinin özgürce iş seçme hakkına sahip olmadığına ve işi bırakmaları halinde cezalandırılacaklarına dair bir kanun çıkarıldı. Bu dönemde ve ikinci dünya savaşından sonraki dönemde kalkınmaya yönelik çalışmanın özel şartlarını ortaya koydular ve zorunlu iş merkezleri oluşturdular. Gerçekte, yaklaşık olarak toplumun servetinin tamamının parti mülkiyetinin tekeline geçmesi anlamına gelen zorunlu çalışma, zamanla Sovyet komünist düzeninin bir özelliği haline geldi. Zorunlu çalışma merkezlerindeki işçilerin durumu, eski çağ kölelerinin durumundan o kadar da farklı değildi. Sovyet sisteminde, şüphesiz iş verimliliğinin ve işletme düzeyinin düşmesi, bu sosyal olayların sonucunda meydana gelmiş ve toplumsal ahlakta da etkili olmuştur.

Komünist bürokrasi, tekelcilikten istifadeyle sadece üretimi değil, toplumun maddi gelir dağılımını da kontrol altına almıştır. Bu yüzden halk ve devlet arasındaki zıtlık zirveye ulaştı. Halk, devletlerinin zalim ve haksız olduğunu anladı. Halk, azınlık grubun hakimiyetinden yüz çevirdi ve egemen grup da sertlik ve her çeşit zorlamayla muhalefetin bir birini öldürmesine çalıştı. Komünist bürokrasinin tekelci siyaseti, ekonomide dogmatizmin ortaya çıkmasına sebep oldu. Sistem her ne kadar kalkınmayı istediye de, özgürlüğün olmaması ve iş sınırlaması, ülkenin sanayi ve ekonomik yönden kalkınmasında bizzat engel oldu. Halbuki çağdaş teknoloji, kabiliyetli ve tasarımcı işçilere muhtaçtır. Çünkü onun ortaya çıkması, özgür iş ortamının dışında mümkün olmaz.

İşçiler, grev hakkından yoksundular ve her çeşit protesto, komünist düzene ihanet sayılıyordu. Tüm bunların sonucunda, üretim kollarının çoğunda geri kaldılar ve kazanç elde etme yerine zarar gördüler. Sosyal hizmetler, komünist devlet adamlarının nazarında gereksiz gözüküyordu. Bunlar, esas dikkatlerini silah sanayisine yönelttiler. Üretim düzeyinin düşmesinin, sonuçta silah sanayisini de düşüş seviyesine getireceğinden habersizdiler. Eğer bazı üretim kollarında azıcık ilerleme görülseydi, bu ilerleme ancak iş gücünün büyük bir bölümünün israf ve yok olmasıyla ortaya çıkacaktı ki, bu da gerçekte kazanca uygun değildi.

Ulusal problemde, Bolşevik Partisi aynen Rus Çarları'nın yolunu takip etti. Orta Asya ve Kafkas halkları "milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı"na dayanan bildiriden yararlanarak kendi kurtuluşlarına yöneldiklerinde Rus Bolşevik hükümetlerinin şiddetli saldırılarıyla karşı karşıya kaldılar ve sabırla bir çok kurban verdiler. Ayrıca Rus Bolşevik hükümeti, federasyon adıyla Volga Tatarları'nı, Kırım Tatarları'nı, Çeçenleri, Osetya ve benzerlerini kendisine tabi olmaya mecbur etti. Bu şekilde kendisini Enternasyonalist diye adlandırılan bir devletin gidişatı, şu günlerde (1993 seçimleri) Rusya'daki seçimlerde Vladimir

Jirnovski'nin liderliğindeki Liberal-Demokrat Partinin başarılarında etkileri görülebilen şiddetli bir Nasyonalist renk aldı.

Bolşevik devlet adamları tarafından, Rusya Federasyonu'nun dışında kalan Cumhuriyetlerde bugün de etkileri görülen ırkçılık husumetlerinin alevlendirilmesine dünya şahit idi. Kafkaslar'da ve Orta Asya'da adil olmayan siyasal dağılım, bu iddiaların açık bir örneğidir. Osetyalılar gibi bazı milletler ve boylar, bugün bile iki bölgeye ayrılmışlardır. Bu kavmin bir grubu Rusya Federatif Cumhuriyeti'nin egemenliğinde, bir grubu da Gürcistan Cumhuriyeti'nin tabiiyetinde bulunmaktadır. Bazı Cumhuriyetlerin iç durumu da, temel ırkî düşmanlıkları körükleyerek Karabağ, Abhaza, Minger, Çeçen, Semerkand, Buhara ve benzeri yerlerde problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kril alfabesi genelde birbirinden ayrılmış milletlerin millî davalarına fitne sokma hususunda ve onların diğer milletlerle, özellikle komşu milletlerle kültürel bağlarının koparılması konusunda etkili olmuştur.

Stalin ve Brejnev döneminde ortaya çıkan karanlıklar, Bolşevik sistemin yıkılmasından sonraki yıllarda bile gerekli aydınlığa kavuşamadı. Tarımda hala çiftçilerin toprakla ilgili mülkiyet problemleri çözülemedi. Sonuçta, tarımsal üretimin genel düzeyinde azalma oldu. Çiftçiler, ancak kendi hayati ihtiyaçlarını giderecek ölçüde üretim yapıyorlardı. Dolayısıyla çiftçiler bireysel olarak tarımsal teknolojiye yararlanmak için gerekli olan harcama gücüne sahip değillerdir. Kimyasal gübre ve bitki zararlarına karşı özel mücadele için ilacı temini, çiftçilerin maddi imkansızlıkları, pahalılık ve de ilacın bulunmaması sebebiyle mümkün değildir. Devletin de bu maddeleri bedava verme ve çiftçilere borç ve kredi temin etme imkanı yoktur. Böyle karışık bir durumun varlığı, şüphesiz Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri tarımına zarar veriyor ve bu toplulukların Sovyetler Birliği'nin diğer bölgeleriyle eşit olan ihtiyaçlarının giderilmesini zorlaştırıyor. Bu Cumhuriyetler'de dışarıdan tarım ürünü alacak maddi imkan da yoktur. İmkanların var olduğunu kabul etsek bile, bu durumun devam etmesi, tarımsal üretimde giderilmesi mümkün olmayan zararlara neden olacaktır. Bu Cumhuriyetler'de ekmeğin büyük bir zorlukla elde edilmesi, bu sebeptir. Ekmek fiyatının pahalılığı ve bu husustaki imkansızlıklar ve ekmek fırınlarının önünde günün bazı saatlerinde uzun kuyrukların görülmesi, tam olarak bu problemin ispatıdır. Hayvan yeminin olmaması nedeniyle, hayvan yetiştiriciliği durmuş ve besicilik büyük bir sorun haline gelmiştir. Kendi hayvanlarına bakma imkanına sahip olmayan köylüler, zorunlu olarak etlerini satmışlar ve bu da hayvancılığın ilerlemesini tehlikeye sokmuştur. Sonuçta, süt, süt mamulleri ve hayvansal ürünler, inanılmaz derecede azalmış, çocukların, yaşlıların ve diğer yaş gruplarının sağlığı tehlikeye düşmüştür. Bu Cumhuriyetlerde kötü beslenme sonucu ortaya çıkan hastalıkların yayılması bir çok zorlukları beraberinde getirmiştir.

Şüphesiz, toprak mülkiyeti probleminin halledilmemesi, tarımsal teknolojiye ve kimyasal maddelerden yararlanma için gerekli imkanın bulunmaması, tarımsal kalkınma konusunda en büyük engel olmuştur.

Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Kalkınmanın Engelleri

Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerinde sanayinin ilerlemesi, bir çok engellerle karşı karşıyadır. Söz konusu engellerden birisi, geçmiş dönemlerden miras kalmış tek yönlü sanayi üretimidir. Geçmişteki durum, sözü edilen Cumhuriyetlerin hiç birisinin kendi ihtiyaçlarını giderecek sanayi gücüne sahip olmamaları şeklinde idi. Sanayi üretiminin bir bölümü bazı Cumhuriyetlerin içinde yer alıyordu, ama üretimin en büyük kısmı Rusya Cumhuriyeti'nde yapılmakta idi. Örneğin bir Cumhuriyette petrol çıkarmaya ve onu ilgili depolara taşımaya özgü alet, araç ve gereç üretiliyordu, ama işi idare eden kişileri, petrol borusunu, petrol arama aletlerini ve diğer gerekli malzemeleri başka Cumhuriyetlerden, özellikle de Rusya'dan getirtmek zorunluluğu vardı. Bu konuda bir çok örnekler verilebilir. Bu tür unsurlar, sözü edilen Cumhuriyetler'in, Rusya'ya ağır bir şekilde bağlanmasına sebep olmuştur. Sanayinin kalkınmasındaki diğer zorluklar ve engeller, uzman ve teknik elemanların az olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü söz konusu Cumhuriyetler, sanayi kuruluşlarını idare edecek yeterli teknik elemanlara sahip değildiler. Bundan dolayı Rusya'ya ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Avrupa Cumhuriyetlerinden olan Ukrayna'ya ve Beyaz Rusya'ya bağılıydılar. Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetlerindeki Rusya, Ukrayna ve diğer Cumhuriyetler'in uzmanları kendi durumlarını sağlam görmüyorlar. Özellikle milliyetçilik ve diğer fikir çatışmaları, iç savaşlar ve halkın hoşnutsuzluğu, onların işyerlerini terk etmelerinde ve Rusya'ya dönmelerinde bir etken olmuştur. Bu unsurlar, bugüne kadar Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri'nde sanayi üretiminde ağır zararlara sebep olmuştur. Tacikistan'da iç çatışmaların ortaya çıktığı sırada Rus uzmanlar ve Tacikistan Alimunyum Fabrikası teknik elemanları Tacikistan'ı terk ettiler. Bu konu Tacikistan mahalli hükümetinin rahatsız olmasına sebep oldu. Bu durumun benzerleri, diğer Cumhuriyetler'de ve Kafkas Cumhuriyetleri'nin tamamında görülmüştür.

Sanayi kuruluşlarının mülkiyet meselesi, büyük zorluklarla karşılaşmış ve şimdiye kadar halledilmemiştir. Bu Cumhuriyetler'in hükümetleri, devletin malı olan sanayi kuruluşlarını özelleştirmeden yanalar. Fakat kim, söz konusu kuruluşları satın alma gücüne sahiptir? Fabrikaların işçileri kendi yaşamlarını en düşük seviyede sağlamaktan mahrum kalmışlardır. Hammadde, enerji ve yedek parça temini gibi meseleler de büyük bir çıkmaza girmiştir. Bu yüzden sanayi kuruluşlarının çoğunda üretim ya durmuş yada en alt seviyeye inmiştir. Bu sebeple piyasada sanayi malları çok azdır ve bazen onlardan bir eser bile görülüyor. Sadece karaborsada bazen söz konusu sanayi mallarına çok pahalı bir fiyatla el sürülebiliyor. Halk, gerekli alım gücünden yoksun durumdadır.

Söz konusu unsurlar, bu Cumhuriyetler'in hükümetlerinin dış sermayelerden yardım istemelerine sebep oldu. Yabancı sermayeler de hazine teminatı ve gerekli kefalet olmaksızın kullanılmıyor. Bu yüzden bazı kalkınmış devletler, bu Cumhuriyetler'de gedik açmaya ve ekonomilerini ele geçirmeye çalışıyorlar.

Bu Cumhuriyetler'in hükümetleri, mâli açıdan iflas etmiş durumdadırlar. Geçmişte hükümet, devletin zenginlik kaynaklarının ve üretim kuruluşlarının tamamının sahibi idi. İşçiler ve devlet çiftliklerine bağlı çiftçilerin büyük bir bölümü hükümet için çalışıyorlardı. Kolektif çiftliklere bağlı çiftçiler de kendi

ürettikleri malları zorunlu bir şekilde, belirlenen fiyata uygun olarak hükümete satıyorlardı. Ticaret de hükümetin elinde idi. Bununla beraber, hükümet gerekli kazancı ticaret yoluyla elde ediyordu. Her durumunda malların dolaşımı bu şekilde oluyor ve devletin gerçek iş sahibi sayılan hükümet, bütçeyi bu gelirlere dayanarak düzenliyordu. Vergilerin düzeyi çok düşüktü ve hükümet vergi toplama yoluyla bağlı olduğu devleti veya Cumhuriyet'i idare edemiyordu. Bugün gerek tarım sektöründe, gerekse sanayi kollarında üretim nispeten hükümetin elinden çıkartılmış ve hükümet, gerekli gelirini malların satımı yoluyla da elde edemez duruma düşmüştür. Enflasyon yükselmiş ve işçi ve memurlardan alınan vergiler de bir derde çare olmaz durumdadır. Çünkü bu Cumhuriyetler'in hükümetleri iflasın eşiğine gelmişler, hayatın devamı için yabancı ülkelere borç almayı beklemekteler ve kendi hammadde kaynaklarını başkalarına vermeye hazırdırlar. Çünkü yalnız başlarına bu kaynakları işletme gücünden yoksundurlar. Her ne kadar bugüne değin bu Cumhuriyetler'in hükümetleri ile batılı şirketler arasında hammadde bulma ve çıkartılması konusunda anlaşmalar yapıldıysa da, hâla Rusya hükümeti'nin durumu ve İmparatorluğun kurulma tehlikesinin var olması, batılı yatırımcıları güvensizliğe itiyor. Yabancı yatırımcıların ve devletlerin borç verme konusunda oyalamasını görüyoruz.

Bu arada, Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri'ni, Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan çıkartmaya ve kendi egemenlikleri altına almaya çalışan yabancı kalkınmış devletler de söz konusudur. Bunlar, Rusya'nın ağır ekonomik ve siyasi duraklamasından istifade ederek söz konusu Cumhuriyetler'i çeşitli yollardan ekonomik ve siyasi egemenlikleri altına almak için çalışıyorlar. Adı geçen Cumhuriyetler, iki büyük yolun ve engelin başında bulunmaktadır. Acaba yeni Rusya hükümeti kendi ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmeye gücü yetecek mi? Acaba milletlerin beraberlik ve kardeşlik temeli üzerindeki gerçekçi dostluğundan tam bir düzen çıkabilecek mi? Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri gerçek istiklâli kazanmaya ulaşacaklar mı?

Bolşevikler, ideolojiyi hakimiyetlerine aldılar. Çünkü ideoloji gaye şeklinde ortaya çıkmıştır ve hakim gücün sağlamaştırılması için bir araca dönüşmüştür. Fakat zamanla ideoloji araç olarak da kendi tarihsel aklığını kaybetti ve gücün sağlamaştırılmasının unsurları olarak kalamadı. Bu işe yönelen komünist idareciler, halk ve toplumla yoldaşlık düşüncesiyle ortaya çıktılar. İdeoloji araç olarak kullanılmayınca, Bolşevik devlet adamları tarafından onun inkarına başlandı. Onlar kendi yerlerini aynen korumak için bu şekilde çalıştılar. Bu yüzden Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri'nde üst düzey yetkililerin çoğunluğu aynı şekilde işlerin başında yer aldılar. Bunlar, henüz kalkınmaya giden yolu gereği gibi doğru bir şekilde tanımamışlardır.

Acaba mevcut siyasi durum ve hükümetle kendi halkı arasındaki tezatlar, kalkınma yolunda bir engel olmayacak mı?